

Een Hollands meisje aan het ontbijt

Goedenavond dames en heren,

Paul en Henk, bedankt voor uitnodiging om vanavond mijn visie te geven op jullie werk. Ik heb er met veel plezier aan gewerkt.

U vraagt zich misschien af waarom ik hier sta. Ik weet het ook niet. Paul Vermeulen, één van de partners, heb ik twee keer eerder ontmoet. Beide ontmoetingen vormden geen aanleiding voor dit optreden.

Tijdens de eerste ontmoeting, zo'n tien jaar geleden op de TU Delft, presenteerde ik de contouren van een studieproject en met sceptische blikken en kritische vragen liet hij blijken dat hij het project afkeurde.

De laatste ontmoeting was bij de presentatie van ons Schetsontwerp voor een Open Oproep. Paul trad op als jurylid en vanwege zijn eveneens kritische vragen heb ik de opdracht met mijn architectenbureau helaas niet gekregen.

U begrijpt: ik was volkomen verrast toen De Smet Vermeulen mij vroeg een voordracht te houden bij deze gelegenheid.

Toch voel ik me op mijn plaats, omdat ik me verwant voel met het werk van De Smet Vermeulen. Net als hen houd ik ervan wanneer invloeden in architectuur heen en weer zwieren tussen Bramantes Tempietto en de Talking Heads, en van bruggen in Damme naar fermettes in de nevelstad.

Op het eerste gezicht is hun oeuvre lastig leesbaar. Het is moeilijk uit te maken wat de gemeenschappelijke deler is tussen de projecten. André Loekx schreef in 1996 in de catalogus voor de vorige tentoonstelling: "Elke poging om in gedachten thema's en beelden op te roepen en in één of ander voorlopig verband te plaatsen bleef haaks op hun architectuur staan." Dit is verklaarbaar voor een bureau van zeven jaar oud, maar uitzonderlijk voor een bureau van bijna dertig jaar. Ik stelde mezelf de vraag: wat voor stad zie ik voor me bij het werk van De Smet Vermeulen.

Een voorzet: de stad van De Smet Vermeulen is rijk aan verrassingen, kent smalle stegen die toevallige toegang verlenen tot een onverwacht andere buurt. Het is een vindingrijke stad met stedenbouwkundige ensembles van grote variatie.

In het werk van De Smet Vermeulen resulteert elke associatie in een nieuwe architectuur. De continuïteit ligt niet aan de oppervlakte, maar in een dieper liggend motief, een motief van zeldzame verbinding tussen sociale gedrevenheid en architecturale thema's.

Deze sociale gedrevenheid uit zich in de grote empathie in het werk van De Smet Vermeulen. Naar eigen zeggen willen ze dit niet verheffen tot thema. Toch is er een grote rol weggelegd voor de vrouwen, mannen en kinderen die in de projecten wonen, werken en leven.

En precies dit is een welkome drijfveer in een tijd waarin mensen in een overvolle stad van elkaar vervreemd raken.

Als eerste wil ik de opvallende wijze benoemen waarop De Smet Vermeulen stedenbouw bedrijft met hun architectuur.

Vaak lijken de gebouwen afwezig, onherkenbaar als ingreep in de ruimte. Ik moet hierbij denken aan het schilderij Een Hollands meisje aan het ontbijt.

De Zwitserse schilder Jean-Étienne Liotard maakte het in 1773. Het is onopvallend door de kleine afmetingen, de terughoudende kleurstelling en de gedempte sfeer. Het meisje lijkt een pop. Haar hand raakt weliswaar het kopje aan, maar pakt het niet echt op. In de hoek van het beeld hangt een schilderij van een kerk als teken van vroomheid.

Hoe onopvallend ook, het is onlangs aangekocht door het Rijksmuseum in Amsterdam. De kwaliteit van het schilderij zit in de gefingeerde properheid. Het schilderij straalt volledige eerlijkheid uit, alsof het een weergave van een eigenlijke situatie was. In werkelijkheid is het een verbeelding van hoe men in de achttiende eeuw graag dacht over de zeventiende-eeuwse properheid van de Lage Landen. Liotard heeft het geheel gecomponeerd om de properheid zo eerlijk mogelijk over te brengen en deze eerlijkheid is een fabel.

Het is niet moeilijk om het schilderij als metafoor te zien voor de gebouwen van De Smet Vermeulen.

Kijk naar het kantoor van de Vlaamse Milieumaatschappij in Aalst. Je ziet dat het gebouw grotendeels achterop het kavel staat. De ingang ligt verborgen achter een pastorie, en de kantoren vormen de achterwand van de tuin. Een monumentale boom trekt de aandacht. Deze hebben de architecten als levende herinnering aan het oude klooster bewaard. Waar het gebouw aan de straat komt, voegt het zich naadloos in de maatvoering van de aanpalende panden.

Net als het schilderij van Liotard is deze geconstrueerde bescheidenheid een fabel. Het gebouw doet alsof het er niet is, maar beïnvloed vanuit die positie juist de omgeving. Het gebouw bepaalt hoe we de straat lezen en entameert een publieke plek. De tuin verwelkomt buurtbewoners uit de nauwe straat. Een pad langs de entree maakt een doorgang naar de achtergelegen buurt. Het is een alternatief voor de stenige lange straten die Vlaanderen kenmerken. De Vlaamse Milieumaatschappij is een verademing in een lange gang. Het gebouw neemt een sterke positie in en is manipulatief, alleen trekt het daarmee niet de aandacht. Gefingeerde bescheidenheid dus.

Ook op een ander vlak is er een analogie tussen het werk van Liotard en De Smet Vermeulen. De schilder maakte meestal verfijnde pastels. Dit is een techniek waarbij de maker dicht op het doek zit en nauwkeurig strepen trekt. De Smet Vermeulen lijken in hun detaillering net zo goed dicht op het gebouw te zitten, en hele fijne streken te trekken in bijvoorbeeld de expressieve lekdorpels boven en onder de raamopeningen.

Een Hollands meisje aan het ontbijt
Schilder: Jean-Étienne Liotard, 1773

Vlaamse Milieumaatschappij, Aalst
Foto: Frederik Vercruyssen

Terug naar de stedenbouw. Ik ben verrast door hun studie voor de Internationale Architectuur Biennale in Rotterdam. Vanwege het strategische karakter lijkt het niet te passen binnen de lijst met projecten. Onderwerp van studie is de Gezonde Stad. Centraal staat de wijk Overvecht, die slecht scoort op gezondheid. De Smet Vermeulen grijpt een half uitgevoerde sloop aan om het thema gezondheid verder op te rekken. De gebouwen die van de sloop zijn gered, zijn ingenomen door allerlei sociale initiatieven. Deze worden nu door de gemeente bedreigt met uitzetting. Het opnieuw plaats geven aan deze initiatieven moet een zinrijke buurt opleveren. Hiermee poneert De Smet Vermeulen dat De Gezonde Stad niet alleen groen, schoon of beweeglijk is, maar vooral ook sociaal. Dit vormt vervolgens de basis voor een reeks voorstellen. Een moestuin, co-housing woningen, zorgwoningen met daaronder kleinschalige buurtvoorzieningen, een jeu-de-boulesbaan.

Reuzenhal, From Cure to Care
Beeld: De Smet Vermeulen

Wat doet dit project te midden van al het gebouwde werk van De Smet Vermeulen? Hoewel het bureau werkte aan zorggerelateerde programma's als een wijkgezondheidscentrum, een woonzorgcentrum en kinderdagverblijf is een studie naar de Gezonde Stad een ander register. Hoe zijn deze projecten burenen in de stad?

Dit legt De Smet Vermeulen zelf uit aan de hand van het begrip karakter. Zowel Hamlet als King Lear zijn scheppingen van Shakespeare. Het is echter niet zo dat de karakters de gevoelens en gedachten van Shakespeare onthullen. De personages hebben een eigen oprechtheid die niet te herleiden valt tot de persoon Shakespeare. Zoals de architecten zelf zeggen: elk van hun gebouwen is een nieuw karakter. Dit karakter verwijst niet naar de makers, maar adresseert enkel oprecht de vragen van de opgave.

Ik snap wat ze bedoelen, maar wat mij betreft is ieder van hun gebouwen, ingetogen of uitbundig altijd de manifestatie van één en hetzelfde karakter op verschillende plekken, en wel een ander personage van Shakespeare: Benvolio.

Benvolio is de neef en vriend van Romeo uit Romeo en Juliet. Benvolio bemiddelt tussen de vijandelijke families. Hij is degene die Montague Romeo overhaalt om naar het feest van de Capulets te gaan waar hij Juliet ontmoet. Onder zijn invloed ontstaat de romance tussen de telgen van de families met daarop volgend het drama van hun dood en uiteindelijk de verzoening van de beide families.

De gebouwen van De Smet Vermeulen bemiddelen. Op het eerste gezicht misschien terughoudend, maar dat is slechts een fabel. De bemiddeling is duidelijk eigengereid, met gevoel voor drama, kortom elk van de gebouwen vertolkt ieder op hun eigen wijze het karakter van Benvolio.

Is deze karakterisering te vergezocht? Te ver los gezongen van de architectuur? Juist de begaafdheid om met mensen van buiten de architectuur te communiceren is een belangrijk kenmerk van De Smet Vermeulen. In hun beeldtaal kunnen ook niet-architecten zich herkennen. Dit is het tweede thema dat ik onder de aandacht wil brengen, het gebruik van symboliek.

Mijn interesse in communicatie door gebouwen werd gewekt door een opvallende passage in de projectbeschrijving van IGLO, het complex van kinderdagverblijf en woonzorgcentrum op Linkeroever in Antwerpen. Op de gevel zitten gepotdekselde vezelcementplaten waarvan de lengte groeit met het oplopen van het dak. Volgens de architecten illustreren de groeiende platen het gestaag maar wonderbaarlijke groter worden van kinderen.

Het ordinaire bouw materiaal is door de uitgesproken toepassing veranderd in de verbeelding van één aspect van een kinderleven. Door dit materiaal zo toe te passen wordt een verbinding gelegd tussen het normale en het metafysische van het bestaan.

Deze symbolische referentie naar een gebeurtenis buiten de architectuur is bijzonder. Venturi Scott Brown Izenour constateerden in *Learning from Las Vegas* dat er sinds het begin van het Modernisme alleen nog aandacht is geweest voor symboliek die op de bouwkunst zelf reflecteert. Zelden verwijzen Modernistische architecten met symbolen naar betekenissen buiten de architectuur. Denk daarbij aan Mies van der Rohe, die met de bekende I-profielen in de gemetselde gevels op symbolische wijze de constructie van het gebouw toont.

Ook nu nog is het toepassen van symboliek in architectuur een koordans. Architecten ervaren het snel als een dunne verantwoording voor een esthetische keuze.

Nog steeds wordt symboliek in de vorm van ornamenten gezien als misdaad. Want wie herkent deze potsierlijke opsmuk als symbool?

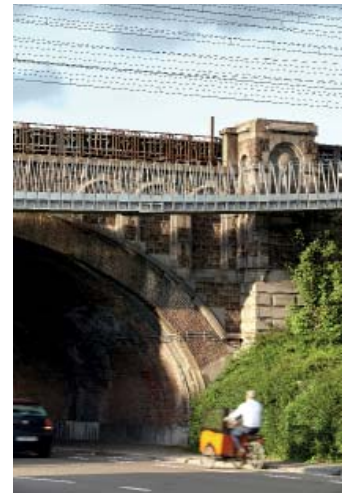
En hierin ligt het belang. Niet elke voorbijganger is ingevoerd in de architectuur. Niet iedereen weet hoe een constructie in elkaar steekt, dus verwijzingen naar architectuur alleen beperken het publiek. De stad bestaat uit mensen van diverse pluimage, die in hun eigen taal moeten worden aangesproken.

Een goed voorbeeld hiervan is de omhulling van de afvoerpijpjes op het dak van het kinderdagverblijf. Het gaat niet om het wegwerken van deze pijpjes, maar juist de vergroting van het gebaar. In gedachten kan je de schoorstenen verbinden met een kachel binnen, die warmte geeft, geborgenheid symboliseert. Deze symboliek past goed bij de aard van het programma.

Kinderdagverblijf IGLO,
Antwerpen
Foto: Harry Gruyaert

Een ander voorbeeld: de tien dienstbruggen in Gent. Op de bestaande bruggen uit 1913 van Louis Cloquet was plaats nodig voor extra spoorlijnen. Het dienstpad moest worden verlegd tot buiten de brug. De Smet Vermeulen ontwierp hiervoor tien bruggen die teder langs de zware spoorbruggen hangen. Het ontwerp van de nieuwe bruggen gaat voort op de kroonlijsten uit de leerboeken van Cloquet. De bruggen zijn een sierlijke toevoeging die in gesprek gaat met het achterliggende bouwwerk. Natuurlijk, dat is de lezing van de architect. De bruggen doen ook denken aan deftige oude dames versierd met een mooi halssnoer. Maar misschien doet het de dienders zelf denken aan de deinende kabels die de elektra geleiden voor de treinen. Zo communiceren de bruggen op vele manieren met passanten.

Tien Dienstbruggen, Gent
Foto: Dennis De Smet

Naast het aanspreken van uiteenlopende groepen mensen heeft het gebruik van symboliek een andere consequentie. De toepassing van symbolen uit de hoge en populaire cultuur maakt het werk gelaagd. De meervoudige interpretatie die hieruit voortkomt, zorgt ervoor dat de beeldtaal niet anekdotisch of een truc wordt. Hiermee zijn de referenties meer dan een vernis voor de goede verkoop.

Dit doet denken aan de discussie die onlangs werd gevoerd bij de opening van de tentoonstelling *Maatwerk/Massarbeit* in Frankfurt. Diverse architecten hekelden de wedloop van verwijzingen naar vergeten architecten of bouwtypen. De zoektocht naar passende referenties lijkt eerder een stijlkenmerk te zijn geworden voor hippe bureaus, dan een manier om tradities in architectuur verder te ontwikkelen. Door de menging en herinterpretatie van symbolen plaatst het werk van De Smet Vermeulen zich buiten deze discussie.

Dit is goed zichtbaar in het politiekantoor in Antwerpen. Op architectonisch niveau is het gebouw een herneming van de herkenbare typologie van een stadshuis met koetspoort. De licht blauwe gevel is een verwijzing naar het programma. Behalve de gangbare aankondiging zijn subtiel de letters politie uitgespaard in de betonnen luifel boven de ingang, als natuurlijke lichtreclame op het trottoir. Het uurwerk verwijst op klassieke manier naar de functie als civiel gebouw. In het oog springt het siersmeedwerk, dat de suggestie wekt van fragiliteit. Deze symboliek druist volledig in tegen het idee van de politie als ferme macht. En dat kan dan met terugwerkende kracht ook over de gevelkleur gezegd worden. Ironie is op zijn plaats als het gaat om de huisvesting van dit soort instituten.

Politiekantoor, Antwerpen
Foto: Filip Dujardin

Eerder besprak ik de stedenbouwkundige dimensie van het werk en het gebruik van symboliek door De Smet Vermeulen. Een derde motief in het werk van De Smet Vermeulen is een evidentie in de architectuur waar veel architectenbureaus voor lijken te passen. Het betreft de notie dat naast culturele dragers, gebouwen ontworpen zijn voor gebruik.

Terug naar het kantoor van de Vlaamse Milieumaatschappij in Aalst. De ontwerpers hebben behendig praktische slimmigheden ingezet. Zo toont Henk De Smet mij tijdens een rondgang een geheime deur achterin

het auditorium. Erachter is een opberghok. Als de deur open staat, valt een warme baan licht tot diep in de zaal. Het is prettig om in zo'n ruimte daglicht te hebben. Gek genoeg zie je bij een lezing dan wel de rommel staan. Ook een beetje vreemd is het ronde glasvlak in de vloer van de entreehal. Dit brengt licht naar een lager gelegen verdieping om het verblijf in de kelder te veraangename. Op een onconventionele manier dragen zo verschillende elementen bij aan het comfort van het gebouw.

Een ander voorbeeld. Een uittrekbaar plateau in de kastenwand voorkomt gestuntel met dossiermappen.

Tijdens de rondgang door het gebouw passeren we meerdere deuren.

Een raam in de deur geeft zicht op de gang daarachter. Het voorkomt ook dat we tijdens het bezoek een tegemoetkomende medewerker van de Milieumaatschappij de deur in het gezicht zwaaien.

De architectuur van De Smet Vermeulen is gemaakt om gebruikt te worden. De ramen in de deuren hebben het gered tot een later werk: ook in IGLO zijn de deuren voorzien van openingen. In het kinderdagverblijf zijn ze verplaatst naast de deuren om zicht te bieden op de ruimte daarachter.

Het lijkt eenvoudig en gewoon om voor het gebruik te ontwerpen. Ik ben van mening dat het noch eenvoudig noch gewoon is. De moeilijkheid zit hem erin niet in een tuttigheid te vervallen. Ontwerpen voor gebruik impliceert een verkleining van de schaal. Denk aan het creëren van geborgenheid door kolommen waarachter je je kunt verschuilen. En gewoon is het ook niet: vaak genoeg zijn gebouwen onderdrukkend of erger: geheel nalatig.

Een sterke inmenging in de stad, het inzetten van symboliek uit de hoge en populaire cultuur en het gebruik van het gebouw door publiek zijn samen de bouwstenen van de stad van De Smet Vermeulen. Het werk bepleit een empathische architectuur, die op verschillende niveaus mensen weet te betrekken bij het ontwerp, zonder de fascinatie voor het architectonische experiment te verliezen. Dit maakt de architectuur van De Smet Vermeulen onderscheidend ten opzichte van andere architecten. Elk van de niveaus afzonderlijk, komt terug bij andere Vlaamse architecten. De Smet Vermeulen weet deze niveaus echter te verbinden.

Het lijkt me vanzelfsprekend waarom deze architectuur juist nu noodzakelijk is. Om nog een keer Venturi Scott Brown Izenour aan te halen: we kunnen ons niet afkeren van de silent-white-majority architecture. We moeten de noden van ons publiek serieus nemen. Hiermee wil ik echter niet het verhaal besluiten.

De Smet Vermeulen weet bestaande conventies te verrijken en verruimen. Deze optelsom leidt tot een ongekende gelaagdheid.

Kinderdagverblijf IGLO,
Antwerpen
Foto: Marius Grootveld

Zoals Albert Egberts, de protagonist uit het boek *Vallende Ouders* van A.F.Th. Van der Heijden zegt: 'Luister... Aangezien het leven zich nietsontziend in de lengte uitrolt, moet je proberen het zo breed mogelijk te maken... ik hoef jou niet voor te rekenen hoe snel een minuut verstrijkt. Toch is zo'n minuut goud waard, als je hem tijdens het verstrijken maar voldoende "in de breedte" weet te rekken.'

Hoe dit werkt bij De Smet Vermeulen?

Ik raad u aan een bezoek te brengen aan het nieuwe Natuurpunt aan de rand van de Bourgoyen, de nieuwste aanwinst van de stad van De Smet Vermeulen. Hier zal u zien hoe de ontwerpers architectuur uitwerken in de breedte. In slechts een moment ontvouwen zich bij u gedachten en associaties als krullen in een barokke kerk. Hier ziet u een referentie naar Lewerentz, daar naar een vernaculair Amerikaans huis, naar een schilderij van Emil Claus, een verwijzing naar een dichtstbijzijnd sluishuis, een Lina Bo Bardi, maar ook een fermette, een rond raam dat geleend is van de aanpalende sporthal, een Gunnar Daan, een signaalhuis op een landingsbaan, een schuurtje met ongekende ruimtelijkheid, wederom met afvoerpijpjes ingepakt in een schoorsteen. Kortom, een meesterwerk. Een leesbaar meesterwerk dat desondanks raadselachtig is.

Bedankt voor uw aandacht. Van harte gefeliciteerd met de mooie tentoonstelling, en veel plezier met het bezoek.

Natuurpunt Bourgoyen,
Gent
Foto: Dennis De Smet